

Σημειώσεις για τη νεοφιλελευθεροποίηση της διδασκαλίας της λογοτεχνίας στην προσχολική εκπαίδευση

Του Μιχάλη Κατσιγιάννη

Εισαγωγή

Στη σημερινή νεοφιλελεύθερη κοινωνία των δυτικών εθνών-κρατών, όπου κυριαρχούν – και ως ένα μεγάλο σημείο, προσδιορίζουν τις ζωές όλων μας – χαρακτηριστικά όπως η ανασφάλεια, η ευαλωτότητα, ο ατομικισμός, το παράλογο, η αποξένωση, η απάθεια, η παθητικότητα, η ψυχοπνευματική ανομία εν πολλοίς (Χαν, 2023, 2025), τόσο η εκπαιδευτική διαδικασία στο σύνολό της όσο και η διδασκαλία της λογοτεχνίας στην προσχολική εκπαίδευση (αλλά και ευρύτερα), έχει υποστεί σημαντικά πλήγματα. Σχετικά με το πώς και το γιατί της σημερινής διδασκαλίας της λογοτεχνίας στο πλαίσιο της προσχολικής εκπαίδευσης, μπορεί κανείς/καμιά να επιχειρήσει να ψηλαφίσει αυτά τα πλήγματα, αναλύοντας – μεταξύ άλλων – το πώς προσεγγίζεται η πρακτική της αφήγησης από τον/την εκπαιδευτικό. Για αυτή την ψηλάφηση, θα βασιστώ στον νοτιοκορεάτη φιλόσοφο Μπιούνγκ-Τσούλ Χαν, ο οποίος στο βιβλίο του 'Η κρίση της αφήγησης', προβαίνει στη διάκριση μεταξύ αφήγησης και storytelling στην προσπάθειά του να μας παρέχει ένα διορατικό θεωρητικό πλαίσιο για την κατανόηση του νεοφιλελευθερισμού και των πρακτικών επιβολής που επιστρατεύει.

Από την αφήγηση στο storytelling: παρακολουθώντας (και βιώνοντας) την επέλαση του νεοφιλελευθερισμού

Ο Χαν βλέπει στην αφήγηση την παραγωγή της ταυτότητας, δηλαδή τη δημιουργία κόσμων, καθώς θεωρεί ότι «οι ιστορίες συνδέουν

τους ανθρώπους μεταξύ τους» και «ενισχύουν την ικανότητα ενσυναίσθησης. Δημιουργούν μια κοινότητα» (Χαν, 2025: 14). Όπως γράφει χαρακτηριστικά (Χαν, 2025: 122): «η ζωή είναι αφήγηση. Ο άνθρωπος ως *animal narrans* διαφέρει από τα άλλα ζώα, καθώς, αφηγούμενος, πραγματοποιεί νέες μορφές ζωής. Η αφήγηση έχει τη δύναμη του νέου ξεκινήματος. Κάθε πράξη που αλλάζει τον κόσμο, προϋποθέτει μιαν αφήγηση». Και σε άλλο σημείο: «οι αφηγήσεις αρθρώνουν, τρόπον τινά, το Είναι και, έτσι, δίνουν στη ζωή προσανατολισμό και στήριγμα» (Χαν, 2025: 119). Εν ολίγοις, εκείνο το οποίο παρατηρούμε είναι ότι η αφήγηση αποτελεί την ενεργή ύπαρξη, τη δραστήρια παρουσία, την κριτική δραστηριότητα: «η αφήγηση διανοίγει το μέλλον» (Χαν, 2025: 38).

Ωστόσο, στη σημερινή κοινωνία, η πνευματική και μη δραστηριότητα και κινητοποίηση, φαίνεται να έχει εκλείψει σε αξιοσημείωτο βαθμό. Έχουμε πλέον να κάνουμε με μια «κοινωνία της πληροφορίας» (Χαν, 2025: 13) η οποία «σφετερίζεται την αφήγηση» (Χαν, 2025: 12), τη διαστρεβλώνει για την επίτευξη των δικών της σκοπών και «την υποτάσσει στην κατανάλωση» (Χαν, 2025: 12-13): «καθώς ο καπιταλισμός οικειοποιείται στοχευμένα την αφήγηση, κυριεύει τη ζωή [...] και, έτσι, ξεφεύγει απ' τον συνειδητό έλεγχο και την κριτική σκέψη» (Χαν, 2025: 120). Ο Χαν (2025: 23), διαπιστώνει: «η ανάδυση της πληροφορίας στον καπιταλισμό» είναι «που επιφέρει το οριστικό τέλος της αφήγησης». Κι εδώ είναι που έρχεται στο προσκήνιο η έννοια του *storytelling*.

Όπως μας λέει ο ίδιος: «το *storytelling* είναι *storytelling*» (Χαν, 2025: 13). Τι θα πει αυτό; «Το *storytelling* σημαίνει οτιδήποτε άλλο εκτός απ' την επιστροφή της αφήγησης» (Χαν, 2025: 119), αφορά στην εργαλειοποίηση των λόγων και στην τεχνοκρατική αντίληψη ως προς αυτούς. Συνίσταται στην πληροφορία (Χαν, 2025: 119), εκπροσωπεί έναν ψευδοεπικοινωνιακό τρόπο επικοινωνίας κι έχει «τη μορφή ανταλλαγής πληροφοριών» (Χαν, 2025: 14), ενώ «εδραιώνεται ως μια αποτελεσματική τεχνική της επικοινωνίας, σκοπός της οποίας

είναι συχνά η χειραγώγηση» (Χαν, 2025: 119): «στον πυρήνα του θορυβώδους *storytelling* επικρατεί ένα αφηγηματικό κενό, το οποίο εκδηλώνεται ως νοηματική ένδεια και αποπροσανατολισμός» (Χαν, 2025: 9).

«Το *storytelling* αυτό καθαυτό δεν προάγει τη δημιουργία αφηγηματικής κοινότητας, αλλά μια καταναλωτική κοινότητα. Τα αφηγήματα παράγονται και καταναλώνονται σαν εμπορεύματα. Οι καταναλωτές δεν οικοδομούν κοινότητα, δεν οικοδομούν ένα Εμείς. Η εμπορευματοποίηση των αφηγημάτων απομυζά την πολιτική τους δύναμη» (Χαν, 2025: 117).

Η ανθρώπινη επαφή και επικοινωνία λοιπόν, έχει μετατραπεί θα λέγαμε σε μια αλληλεπίδραση σύγχυσης, όπου το υποκείμενο βρίσκεται συνεχώς σε μια κακώς εννοούμενη δράση που εν τέλει ενοχοποιεί την – με τη φιλοσοφική έννοια – ανία, καταφέροντας με αυτόν τρόπο να συντηρεί την καπιταλιστική και νεοφιλελεύθερη κοινωνία στην οποία ζει, χωρίς να έχει συνείδηση του γεγονότος:

στη σημερινή εποχή της υπερδραστηριότητας, στην οποία ο κανόνας είναι να μην επιτρέπουμε την εμφάνιση της ανίας, δεν καταφέρνουμε ποτέ να φτάσουμε σε κατάσταση βαθιάς πνευματικής χαλάρωσης. Η κοινωνία της πληροφορίας εγκαινιάζει μια εποχή υψηλής πνευματικής έντασης [...] το τσουνάμι της πληροφορίας φροντίζει ώστε τα όργανα της αντίληψής μας να είναι σε μια συνεχή διέγερση. Δεν είναι πια σε θέση να μπου σε κατάσταση στοχασμού. Το τσουνάμι της πληροφορίας κατακερματίζει την προσοχή και εμποδίζει τη στοχαστική ενδιατριβή, συστατικό στοιχείο της αφήγησης και της προσεκτικής ακρόασης (Χαν, 2025: 25-26).

Επομένως, ο εξοβελισμός της αφήγησης και η αντικατάστασή της με το *storytelling* από τον νεοφιλελευθερισμό, έχει εμφανίσει στην κοινωνία ένα κενό, μια στασιμότητα όπου «ο θόρυβος της πληροφορίας» (Χαν, 2025: 24) διώχνει μακριά το στοχασμό και τις διαδικασίες του. Έτσι, στην κατάσταση της σημερινής κοινωνίας, ο άνθρωπος στερείται σε μεγάλο βαθμό τη δυνατότητα

της αναζήτησης και της περιπλάνησης και λειτουργεί σε μια συνεχόμενη αποδιοργάνωση, ταραχή και ανομία, με την προσοχή και τον ενδιαφέρον του να μην «υπερβαίνει το άμεσο περιβάλλον», να «συρρικνώνεται σε απλή περιέργεια» και να «πηδάει από το ένα στο άλλο, αντί ν' αφήσει το βλέμμα του να περιπλανηθεί μακριά, κι εκεί να ενδιατρίψει. Το μακρόσυρτο, αργό, παρατεταμένο βλέμμα έχει χαθεί» (Χαν, 2025: 17). Κάτι που στο πλαίσιο της κοινωνίας μεταφράζεται ως εξής:

δε διαπνέεται πια από το επαναστατικό πάθος του νέου ή της εκ νέου εκκίνησης. Δεν έχει καμιά διάθεση για ανατροπή. Οπότε, επαφίεται στο ας αφήσουμε τα πράγματα ως έχουν, στην απουσία εναλλακτικών εκδοχών. Χάνει κάθε αφηγηματική τόλμη, κάθε τόλμη για αφηγήσεις που θ' άλλαζαν τον κόσμο. Το *storytelling* σημαίνει πρωτίστως εμπόριο και κατανάλωση. Ως *storytelling* δεν διαθέτει καμιά δύναμη κοινωνικής αλλαγής. Το αίσθημα της εκκίνησης, η ορμητικότητα της εκ νέου εκκίνησης, είναι κάτι ανοίκειο [...] δεν αποβλέπουμε σε τίποτα. Βολευόμαστε διαρκώς. Ξεπέφτουμε στην *convenience* ή στο *like*, τα οποία δεν απαιτούν καμιά αφηγηματικότητα [...] απουσιάζουν η λαχτάρα, το όραμα, το απόμακρο (Χαν, 2025: 37).

Συνοψίζοντας λοιπόν, μπορούμε να καταγράψουμε τα εξής:

- Ενώ οι αφηγήσεις δημιουργούν μια κοινότητα, «αντιθέτως, το *storytelling* σχηματίζει απλώς μια εμπορευματική μορφή» αυτής της κοινότητας, η οποία «αποτελείται από καταναλωτές. Κανένα *storytelling* δε θα μπορούσε ν' αναζωπυρώσει την υπαίθρια εστία γύρω από την οποία συγκεντρώνονται οι άνθρωποι και αφηγούνται από κοινού ιστορίες» (Χαν, 2025: 12).
- «το *storytelling* γνωρίζει μόνο μία μορφή της ζωής, την καταναλωτική [...] Έτσι, τυφλωνόμαστε απέναντι σε άλλες αφηγήσεις, αντιλήψεις και πραγματικότητες» (Χαν, 2025: 122).

Η νεοφιλελευθεροποίηση της διδασκαλίας της λογοτεχνίας στην προσχολική εκπαίδευση

Στο πλαίσιο της προσχολικής εκπαίδευσης, η αφήγηση είναι «το κατεξοχήν μέσο που πραγματώνει τη διδασκαλία της λογοτεχνίας [...] δεδομένου ότι τα παιδιά σε αυτή την ηλικία συνήθως δεν είναι απολύτως εξοικειωμένα με τους γραφηματικούς χαρακτήρες, τα αλφαβητικά σημεία και την ανάγνωση» (Κατσιγιάννης, 2025: 90-91). Έτσι, η όποια επαφή των παιδιών με κάποιο λογοτεχνικό κείμενο, πραγματοποιείται μέσα από πρακτικές αφήγησης, οι οποίες επιτελούνται – κατά κύριο λόγο – από τον/την εκπαιδευτικό. Συνεπώς, πολύ μεγάλη σημασία έχει ο τρόπος με τον οποίο ο/η εκπαιδευτικός αντιλαμβάνεται και αντιμετωπίζει την αφήγηση.

Συχνά, οι λογοτεχνικές δραστηριότητες πραγματοποιούνται στη βάση μιας εργαλειακής και χρηστικής λογικής και όχι για κάποιον ουσιαστικό σκοπό. Δηλαδή το ενδιαφέρον για την αφήγηση και το περιβάλλον της δεν συνίσταται στο περιεχόμενό της και στις εξάρσεις που μπορεί να πυροδοτήσει, αλλά στέκεται απλώς στην προφορική διαδοχή λέξεων. Τα κίνητρα ενός/μιας εκπαιδευτικού για την ασχολία με κάποιο λογοτεχνικό κείμενο είναι επιφανειακά και επικαιρικά και προέρχονται μάλλον από πηγές εξωαφηγηματικές και εξωλογοτεχνικές. Πιο συγκεκριμένα, θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι εκπαιδευτικές δραστηριότητες σχετικά με τη λογοτεχνία εντάσσονται σε τρεις κατηγορίες: πρώτον, για την απόκτηση γνώσεων όπως για παράδειγμα οι αριθμοί, οι εποχές ή τα χρώματα, δεύτερον, για την επίτευξη ενός κλίματος ηρεμίας κι ευταξίας και, τρίτον, για την επίλυση συγκρούσεων.

Επομένως, εκείνο το οποίο παρατηρείται είναι ότι τόσο το αφηγηματικό περιεχόμενο όσο και η ίδια η πρακτική της αφήγησης σχετίζεται άμεσα με την εργαλειακή, τεχνοκρατική και γραφειοκρατική λογική του νεοφιλελευθερισμού που επιθυμεί απλώς την κάθε είδους κατανάλωση προϊόντων με σκοπό την επίτευξη πρακτικιστικών στόχων, επιβάλλοντας κατά κάποιον τρόπο τη δαιμονοποίηση του στοχασμού και της ονειροπόλησης. Υπό αυτό το πρίσμα, θα μπορούσαμε να πούμε ότι δεν έχουμε να κάνουμε με αφήγηση αλλά με storytelling, με την έννοια ότι το

λογοτεχνικό κείμενο δεν γίνεται αντιληπτό ως πλούσια πηγή (αφηγηματικής) ζωής αλλά ως ένα απλό καταναλωτικό προϊόν (βλ. Barthes, 2005, 2019· Μπαρτ, 2022). Κάτι που αποδιώχνει τη μαγεία που κρύβει μέσα της η τέχνη να κινητοποιεί το υποκείμενο προς τον στοχασμό.

Αυτού του είδους η εκπαιδευτική συνθήκη καθιστά ανέφικτη – και ενδεχομένως θεωρεί επικίνδυνη – την «αφηγηματική φαντασία» (βλ. Χαν, 2025: 59), καθώς και τις στάσεις και τις συμπεριφορές που επαφίενται σε αυτή. Με τη δράση και τη λειτουργία της δείχνει ότι «οι αφηγηματικοί στοχασμοί είναι ανεπιθύμητοι» (βλ. Χαν, 2025: 47), ακριβώς επειδή με την αφηγηματική πρακτική η ζωή και η αφήγηση δεν διαχωρίζονται αλλά αποτελούν ένα ενιαίο πλέγμα που συναρθρώνει διαλεκτικά τον κόσμο. Η αφήγηση εξάλλου δρα αντιαλλοτριωτικά, αντιαπομονωτικά και καταφέρνει να θέτει σε εγρήγορση το συλλογικό έναντι του ατομικού και να προσπαθεί να νοηματοδοτήσει τα ποικίλα ερεθίσματα αντί να αρέσκεται ή/και να συμβιβάζεται με το παράλογο καφκικό περιβάλλον του κόσμου μας.

Όμως, η διδασκαλία της λογοτεχνίας επιτελείται στα πρότυπα της σημερινής νεοφιλελεύθερης κοινωνίας στην οποία «ο κόσμος γίνεται αντιληπτός, κατά κύριο λόγο, μέσω πληροφοριών» (Χαν, 2025: 76) και παρατηρείται η «απώλεια της αφηγηματικής ικανότητας» που ευθύνεται για την «απομάγευση του κόσμου» (Χαν, 2025: 71). Δηλαδή, «τα πράγματα υπάρχουν, αλλά σιωπούν. Έχουν χάσει τη μαγεία τους» (Χαν, 2025: 71). Υπό αυτό το πλαίσιο, έχουμε την αντικειμενοποίηση του πνεύματος, την απάθεια των αισθήσεων και του νου. Με άλλα λόγια, έχουμε να κάνουμε με μια απρόσωπη και γραφειοκρατική ανθρώπινη λειτουργία: «τα πράγματα έχουν χάσει τη μαγεία τους, την αύρα τους όταν αποστερηθούν το βλέμμα. Τότε δεν μας κοιτάζουν, ούτε μας μιλούν. Δεν είναι πια ένα Εσύ, αλλά ένα βουβό Αυτό. Οπότε, δεν πραγματοποιείται πια ανταλλαγή βλεμμάτων στον κόσμο» (Χαν, 2025: 75).

Παρατηρούμε εδώ λοιπόν μία διπλή διάβρωση. Οι επιτελούμενες

λογοτεχνικές δραστηριότητες, έτσι όπως συμβαίνουν και για το λόγο για τον οποίο συμβαίνουν, υπονομεύουν τόσο το ίδιο το λογοτεχνικό κείμενο – κατ' επέκταση τη λογοτεχνία ως τέχνη – όσο και την ίδια την πρακτική της αφήγησης: το λογοτέχνημα αλλά και η παρουσίασή του, αναπαρίσταται στα παιδιά – από τον/την εκπαιδευτικό – υπό το πρίσμα της πληροφορίας, της ενημέρωσης και της ανάγκης για απλή διευθέτηση των πραγμάτων. Πρόκειται δηλαδή για ένα βουβό πληροφοριακό υλικό από το οποίο αντλείται χρηστική γνώση και εξαντλείται στην απλή και παθητική συγκατάνευση. Η αφήγηση καταλήγει να αφορά στη μετάδοση χρηστικών γνώσεων και την οργάνωση εφήμερων σκοπών αντί να ενδιαφέρεται για την ιχνηλάτηση και την αλλαγή του κόσμου. Με άλλα λόγια, η τέχνη που αντιπροσωπεύει το λογοτεχνικό κείμενο, μετατρέπεται σε έναν απρόσωπο όγκο που περιέχει υλικά προς ποίκιλες χρήσεις και η αφήγηση μετατρέπεται σε μια χρήσιμη τεχνική εξαγωγής των υλικών αυτών.

Ας το πούμε όμως απλά: οι επιτελούμενες λογοτεχνικές δραστηριότητες υπακούουν στο νεοφιλελεύθερο δόγμα της άλογης ταχύτητας και έντασης που ενδιαφέρεται για την αποδοτικότητα, την αποτελεσματικότητα και γενικότερα για την αύξηση δεξιοτήτων και της ικανότητας της εφαρμογής. Η ουσία όμως αυτών των χαρακτηριστικών «*δε συμβαδίζει*» τόσο με «*το πνεύμα της αφήγησης*» (Χαν, 2025: 105), όσο και με τον ευρύτερο κριτικό και απελευθερωτικό χαρακτήρα της τέχνης (Marcuse, 1984· Μαρκούζε, 1998), γιατί θέλει τα άτομα αλαλιασμένα και διαρκώς σε ένταση, ενώ η «*αφηγηματική φαντασία είναι θεραπευτική*» και ικανή να καταπολεμήσει τις «*πιεστικές έγνοιες της καθημερινότητας*» (Χαν, 2025: 104). Κάτι που το νεοφιλελεύθερο δόγμα που διέπει τις εκπαιδευτικές διαδικασίες εχθρεύεται.

Αντί επιλόγου

Με ένα παιδαγωγικό πλάνο σαν αυτό που παρουσιάστηκε, είναι εύκολο να καταλάβουμε ότι στην τάξη ενός νηπιαγωγείου, η σύσταση αφηγηματικών κοινοτήτων είναι μάλλον κάτι πολύ μακρινό. Για την ακρίβεια, είναι κάτι που αποβάλλεται και διώκεται γιατί αν δοθεί χώρος και χρόνος σε κάτι τέτοιο,

μπορεί να απειληθεί η απρόσωπη και χρηστική ζωή που εκφράζει ο νεοφιλελευθερισμός. Η αφήγηση, ως πρακτική, δένει τους ανθρώπους μεταξύ τους και τους βοηθά να σταθούν στον κόσμο, να τον ερμηνεύσουν αλλά και να προσπαθήσουν να τον αλλάξουν. Η διαστρέβλωση της αφήγησης όμως από τις δυνάμεις και τα ενεργούμενα του νεοφιλελευθερισμού, αποπροσανατολίζουν την ανθρώπινη δράση από τον όποιο σκοπό της και κατακερματίζουν την ίδια τη ροή της ζωής.

Ας μη λησμονούμε λοιπόν ότι η αφήγηση, έτσι όπως σχολιάστηκε από τον Χαν, αποτελεί την πραγματική και διαχρονική επικοινωνία μεταξύ των ανθρώπων, τη σύνδεση μεταξύ αυτών, δηλαδή την κίνηση του ίδιου του κόσμου. Χαρακτηριστική είναι η σκέψη του Barthes (2019, 93-93) για την αφήγηση, ότι δηλαδή η τελευταία:

μπορεί να υποστηριχθεί από την αρθρωμένη γλώσσα, προφορική ή γραπτή, από την εικόνα, σταθερή ή κινούμενη, από τη χειρονομία, και από την εύτακτη ανάμιξη όλων αυτών των υποστάσεων [...] το αφήγημα είναι παρόν σε όλες τις εποχές, σε όλους τους τόπους, σε όλες τις κοινωνίες. Το αφήγημα αρχίζει με την ίδια την ιστορία της ανθρωπότητας. Δεν υπάρχει, δεν υπήρξε πουθενά λαός χωρίς αφήγημα. Όλες οι τάξεις, όλες οι ανθρώπινες ομάδες έχουν τα δικά τους αφηγήματα, ενώ συχνά τα αφηγήματα αυτά τα γεύονται, από κοινού, άνθρωποι διαφορετικής, ακόμη και αντίθετης, κουλτούρας: το αφήγημα αδιαφορεί για την καλή ή την κακή λογοτεχνία: διεθνές, διαχρονικό, διαπολιτισμικό, το αφήγημα είναι παρόν όπως η ζωή.

Κλείνοντας, δεν προκαλεί εντύπωση η αγωνιώδης προσπάθεια στρεβλής οικειοποίησης της αφήγησης από μέρους του νεοφιλελευθερισμού με σκοπό την αποδυνάμωσή της και εν συνεχεία την επαναχρησιμοποίησή της ως αχρηστεμένη. Και δυστυχώς, στην προσπάθεια αυτή, μετέχει – ποικιλοτρόπως – και σημαντικό μέρος της εκπαίδευσης.

Βιβλιογραφία

Barthes, R. (2005). Απόλαυση, γραφή, ανάγνωση (Α. Κόρκα, Μτφρ., Μ. Βιέν, Επιμ.). Αθήνα: Πλέθρον.

Barthes, R. (2019). Εικόνα, Μουσική, Κείμενο (Γ. Σπανός, Μτφρ., Β. Πατσογιάννης, Επιμ.). Αθήνα: Πλέθρον.

Κατσιγιάννης, Μ. (2025). Η θέση της αφήγησης στη διδασκαλία της λογοτεχνίας στην Προσχολική Εκπαίδευση. Κριτική Εκπαίδευση 6, 90-107.

Μαρκούζε, Χ. (1998). Η αισθητική διάσταση: Για μια κριτική της μαρξιστικής αισθητικής (Β. Τομανάς, Μτφρ.). Θεσσαλονίκη: Νησίδες.

Marcuse, H. (1984). Παρατηρήσεις για έναν επαναπροσδιορισμό της κουλτούρας. Στο M. Marcuse, T. W. Adorno, M. Horkheimer & L. Lowenthal, (Επιμ.), Τέχνη και μαζική κουλτούρα (Ζ. Σαρίκας, Μτφρ.) (σσ. 27-47). Αθήνα: Ύψιλον.

Μπαρτ, Ρ. (2022). Η απόλαυση του κειμένου (Φ. Χατζιδάκη & Γ. Κρητικός, Μτφρ.). Αθήνα: Κέδρος.

Χαν, Μ.-Τ. (2023). Ψυχοπολιτική: ο νεοφιλελευθερισμός και οι νέες τεχνικές εξουσίας (Β. Τσαλής, Μτφρ.). Αθήνα: Opera.

Χαν, Μ.-Τ. (2025). Η κρίση της αφήγησης (Β. Τσαλής, Μτφρ.). Αθήνα: Opera.